

Kríza ekonomiky a (alebo) kríza ekonomickej teórie.

Abstrakt

Ekonomická kríza priniesla sebou rad otázok, ktoré sa týkajú praxe a súčasne aj teórie. Mnohí sa pýtajú, či teoretici nevedeli predpovedať krízu. Ďalšie otázky sa týkajú tohto, či sa vyčerpal daný model kapitalizmu, alebo ekonomické teórie už neplatia. Autor sa venuje pohľadom základných ekonomických škôl na krízu: marxistickej, rakúskej, keynesiánskej, neoklasickej, monetaristickej. Opisuje ako sa prístupy jednotlivých škôl prejavujú pri riešení súčasnej ekonomickej krízy v USA.

Kľúčové slová: kríza, ekonomická teória, rovnováha

Abstract

The economic crisis has brought him a number of issues relating to the practice and theory at the same time. Many are asking whether the theorists could not predict the crisis. Further questions regarding this, or has been exhausted the model of capitalism or economic theory no longer apply. The author pays basic economic view schools in crisis: Marxist, Austrian, Keynesian, neoclassical, monetarist. It describes how the approaches of schools are in the current economic crisis in the USA.

Key words: crisis, economics, equilibrium

JEL: A11 - Role of Economics; Role of Economists; Market for Economists

Úvodom

Jednou z najväčších hádaniek ekonomickej teórie je samozrejme otázka v čom sú príčiny hospodárskych kríz. Zdá sa byť neuveriteľné, ale za 250 rokov ekonomické vedy nedosiahli jednotný názor na to, čo je príčinou hospodárskych kríz, prečo je vývoj cyklický a prečo nie je lineárny. Na túto tému existuje nespočetný počet teoretických prác a aplikovaných výskumov [2,3,10]. Viac menej primerane je opísané správanie sa rôznych ukazovateľov a indikátorov počas minulých kríz, ale aj v rôznych fázach hospodárskeho cyklu, našlo sa mnoho spojení a väzieb medzi nimi a zákonitosti, ktoré hovoria o ich vzájomných závislostiach. Cieľom toho príspevku je poukázať vývoj názorov jednotlivých ekonomických škôl a poukázať na to ako sa prejavujú v praktickej hospodárskej politike v USA.

Prezident USA Barack Obama používa keynesiánske metódy boja s krízou, republikánski politici podľa ich rétoriky vychádzajú z neoklasickej teórie a monetarizmu. Tieto dve teórie, ak môžeme situáciu s istou dávkou zjednodušiť, predpokladajú protichodné opatrenia pre boj s krízou, čo bolo príčinou konfliktu medzi Republikánskou stranou a Demokratickou stranou týkajúcou sa výšky štátneho dlhu USA. Pozrime sa aká bola genéza názorov na príčiny ekonomických kríz a na ich riešenie.

História otázky

Každý raz, keď si veda myslí, že nakoniec všetko pochopila, stáva sa niečo, čo ju úplne neguje. Keď si fyzici konca XIX. storočia mysleli, že všetky zákony sú preskúmané, náhodou z málo známeho faktora rýchlosti sveta vyrástla špeciálna teória relativity, ktorá „obrátila na nohy“ celú známu klasickú fyziku. Potom prišla kvantová teória, ktorá sa dnes v experimentoch približuje zatiaľ pravdepodobnému, ale ešte nepotvrdenému faktu, že niektoré častice hmoty sa možno hýbe rýchlejšie ako svetlo.

Niečo podobné sa odohráva aj s ekonomickou vedou. Keď sa väčšina ekonómov zhoduje na tom, že preskúmali ekonomické zákony, stáva sa niečo, čo ich núti prepisovať ekonomické teórie. Ekonomická veda je zložitejšia ako fyzika. Nie je možné zopakovať experiment, ktorý by niečo dokazoval. Všetko čo sa deje sa odohráva len raz. Ekonómovia sa môžu snažiť len pochopiť čo sa stalo.

V čase vzniku ekonomickej vedy koncom XVII. storočia kapitalizmus nebol ešte rozvinutý a neexistovali cyklické krízy. Znamená to, že klasici si ešte nevedeli predstaviť problém krízy. Keď sa krízy objavili v polovici XIX. storočia, prvou reakciou bola ich negácia. Bol rozšírený názor, že ide o čiastkové, lokálne javy spojené s nadvýrobou v určitom segmente trhu. Pre každú krízu sa hľadali unikátne príčiny.

Karol Marx

Karol Marx priznal cyklickosť kríz a pokúsil sa v treťom diele Kapitálu [9] opísať zákonitosti ich reprodukcie: Tieto zákonitosti sa odlišovali od teórie pracovnej hodnoty a teórie nadhodnoty ako základu ekonomických vzťahov medzi zamestnávateľom a zamestnancom. Tieto dve časti diela Kapitál sa natoľko odlišujú, že sa dá hovoriť o protiklade medzi prvým a tretím dielom. Vzhľadom na to, že Karol Marx zomrel a v danom čase neexistoval matematický aparát, ktorý by vysvetlil príčiny kríz. Problematika periodických kríz v svetovom hospodárstve nedávala pokoj nielen politicky aktívnym mysliteľom, ale aj ekonómom, ktorí boli lojálni voči existujúcemu stavu vecí.

Prvé pokusy vysvetlenia kríz boli spojené s neúrodou v poľnohospodárstve. Ukázalo sa, že ide o lokálne krízy. Neúroda nemohla vysvetliť krízu v priemysle, ale s nimi nie sú ani totožné z hľadiska histórie. Mnohé teórie tvrdili, že každá kríza má unikátnu príčinu.

Hoci sa to môže zdať zvláštne tento prístup je živý aj súčasnosti. Jedna z novších učebníc Ekonómie, ktorej spoluautorom je Bern Bernanke, súčasný predseda Federálneho rezervného systému, zjavne preferuje vysvetliť cyklické krízy zhodou unikátnych okolností pre každú samostatne vzatú krízu [5].

Východisko zjavného logického paradoxu sa rieši približne nasledovne: tieto unikátne príčiny sú sami o sebe cyklické. Napríklad je to cyklus vedeckých objavov, alebo aplikácia výsledkov výskumu do priemyselnej výroby, ktoré menia produktivitu práce. Autori sa snažia vysvetliť ekonomický cyklus zo strany ponuky, alebo ak chcete „šokov produktivity“.

Veľké cykly

Neskôr sa objavila v roku 1920 sama o sebe veľmi zaujímavá teória Veľkých cyklov konjunktúry Nikolaja Kondratjeva [8]. Svetové hospodárstvo a jeho konjunktúry v čase vojny a po nej. Ruský vedec urobil závery na základe štatistických údajov za posledných 100 až 150 rokov. Skúmal indexy cien (infláciu), mzdy, štátne cenné papiere, stav zahraničného obchodu, ukazovatele ťažby rôznych surovín a mnoho iných indikátorov. Prišiel k záveru, že veľké cykly konjunktúry trvajú od 45 do 60 rokov s 30-percentnou odchýlkou. Začiatkom dvadsiatych rokov podľa neho kapitalizmus prežil dva a pol dlhej vlny. Rast ekonomiky bol rokoch 1798 - 1814, 1849 a 1896 - 1920. Poklesy (krízy) boli v rokoch 1814 - 1849 a 1873 - 1896. V skúmanom období zistil štyri empirické zákonitosti: 1. Zdrojom fázy rastu sú zmeny v kapitalizme, ktorým predchádzajú inovácie. 2. Rast je viac ako pokles spojený so sociálnymi otrasmi a vojnami. 3. Pokles má najnegatívnejší vplyv na poľnohospodárstvo a podnecuje ťažbu zlata, ktorého cena stúpa, a to napomáha výstup z krízy. 4. Existujú periodické krízy trvajúce 7 - 11 rokov.

Rakúska škola

Novšie teórie ukázali, že vedecko-technologické cykly nie sú totožné s ekonomickými. V dvadsiatych rokoch minulého storočia bol boom a v tomto čase nebolo populárne hovoriť o ekonomickej kríze. Zdalo sa, že všetky zákonitosti ekonomiky sú preskúmané. Pre mnohých neočakávane prišiel rok 1929.

Len rakúska ekonomická škola v dvadsiatych rokoch hovorila o tom, že príde kríza. Hovorili o nej predstavitelia tretej a štvrtej generácie rakúskej školy Ludwig von Mises [11] a Friedrich August Hayek. Krízu sa snažili vystreliť nie vonkajšími, ale vnútornými príčinami. Za hlavný kameň úrazu považovali peniaze. Podľa ich názoru hlavnou príčinou kríz bola centrálna banka. Existuje názor, že centrálna banka znižovaním úrokovej miery v čase ekonomického boomu súčasne rozširuje objem úverov v ekonomike, čo vedie k nadvýrobe. Mohlo by sa zdať, že existuje jednoduchý recept, neznižovať úroky, nebude ani boom, a nebude ani kríza. Príčina kríz sa hľadá v tom, že množstvo úverov prevyšuje zlaté rezervy krajiny, čo vyvoláva umelo zvýšený dopyt po tovaroch. Avšak následne dôjde k násilnému vyrovnaní bilancie v dôsledku pôsobenia zlatého štandardu, podľa ktorého množstvo finančných prostriedkov v ekonomike by malo byť rovné zlatým rezervám, teda príde kríza. Problém s týmto vysvetlením je v tom, že krízy vznikli skôr ako centrálné banky a preto námet v hľadaní odpovede na otázku o príčinách.

Názory ekonómov rakúskej školy sú rozšírené aj dnes a inšpirovali sa nimi monetaristi, ako jedna z najvplyvnejších neoklasických teórií. Monetaristi bojujú s krízou

veľmi jednoducho. Stačí udržiavať rast peňažnej masy tak, aby zodpovedal rastu hrubého domáceho produktu, a žiadne krízy nebudú. Jednoduché recepty sú hypnoticky príťažlivé.

Veľká depresia v rokoch 1929 až 1933, zvlášť za ňou nasledujúca stagnácia znamenali pre ekonómov pomyselnú slepú uličku. Odpoveďou na hospodársku krízu bol New Deal, praktická hospodárska politika v USA, ktorú uskutočňoval Franklin Delano Roosevelt.

J. M. Keynes

Teoretickou odpoveďou na krízu bola práca Všeobecná teória zamestnanosti, úrokov a peňazí, ktorá je všeobecne považovaná za najdôležitejšiu prácu britského ekonóma Johna Maynarda Keynesa [7]. Jej hlavný prínos je predstava o tom, že ekonomika môže byť v rovnováhe pri rôznych úrovniach zamestnanosti, teda potenciálnej výroby. Nie je vôbec povinná obnovovať rovnováhu na úrovni úplnej zamestnanosti, teda maximálnej produkcie. To bolo vysvetlenie Veľkej depresie tridsiatych rokov v rámci tradičných liberálnych ekonomických teórií. Ekonomika je v rovnovážnom stave, nerastie pri vysokej nezamestnanosti preto, lebo nemôže rásť. V tomto stave môže zostať veľmi dlho. Obrazne povedané výťah nemusí stáť na najvyššom poschodí, môže sa zaseknúť na akomkoľvek inom poschodí. Úlohou štátu je dať výťah do pohybu, posunúť rovnováhu k rastu a k úplnej zamestnanosti. Význam práce bol aj v tom, že ukázala novú cestu rozvoja, cestu výskumu investícií, úspor, spojitosti úrokových mier a zamestnanosti, spôsobov boja s krízami. Keynesiánstvo sa počas päťdesiatich nadchádzajúcich rokov stalo stredným prúdom (mainstream) v ekonomickej teórii.

J. M. Keynes nezafixoval špeciálnu príčinu ekonomických kríz, ale z jeho teórie vyplývala nasledovná predstava. Kríza sa objavuje v dôsledku nerovnováhy investícií a úspor, keď sa úspory obyvateľstva neinvestujú bankami. Naopak, keď objem investícií prevyšuje objem úspor, začína sa nový boom a ten skôr, či neskôr musí viesť ku kríze a obnove rovnováhy. Tento pohľad sa nie veľmi odlišuje od rakúskej ekonomickej školy, ale používajú sa iné ukazovatele, čo mení akcenty tohto teoretického modelu. J. M. Keynes nedal odpoveď na jednoduchú otázku. Prečo začínajú rásť investície? Svoje úvahy nedoviedol k logickému záveru. Záverom jeho úvah mohlo byť tvrdenie, že motorom ekonomického rastu je pripravenosť ľudí obetovať spotrebu a nahradiť ju investovaním finančných prostriedkov do ekonomiky.

Keynesiánstvo poskytovalo celkom konkrétne recept aktívnej činnosti štátu v podmienkach krízy. Predovšetkým je to rozšírenie agregátneho dopytu, teda spotreby, čo predpokladá zväčšenie deficitu verejných financií a objemu finančných prostriedkov v obehu.

Stalo sa základom proti cyklickej regulácii – zdržiavanie boomu, a uhladzovania krízy. Princípy hospodárskej politiky ovplyvnenej keynesiántsťou boli relatívne úspešné. V druhej polovici XX. storočia bol len jeden vážnejší problém – zvýšenie cien na energetické suroviny v polovici sedemdesiatych rokov, ktoré viedlo k prudkému zvýšeniu inflácie.

Monetarizmus a neoklasika

Práve vtedy sa došla výmena v pozícii stredného prúdu ekonomickej teórie [6]. Kynesiánstvo nahradil monetarizmus. Bolo to preto, lebo interpretácie stagflácie v tom čase nebola z hľadiska kynesiánstva jednoduchá, ak vôbec možná. V sedemdesiatych rokoch sa postupne a definitívne zrušil zlatý štandard, čo znamenalo, že množstvo peňazí v obehu nebolo naviazané na rezervy v zlate. Je zrejmé, že zmenená podstata peňazí v tom čase, ale aj dnes zostala ekonomickou teóriou podhodnotená. V osemdesiatych rokoch sa monetarizmus fakticky stal stredným prúdom v ekonomickej teórii. Práve jeho recepty boli základom hospodárskej politiky Ronalda Reagana v USA a Margaret Thatcher vo Veľkej Británii. Monetarizmus sa niekedy považuje za príčinu súčasnej ekonomickej krízy.

Dlh z hľadiska teórií

Keynesiánci spájajú príčiny krízy s prepadmi celového (agregovaného dopytu) v ekonomike a navrhujú štátu uskutočňovať aktívnu politiku: znižovať dane, zväčšovať verejné výdavky a množstvo peňazí v obehu. Neoklasici sú presvedčení o neutralite peňazí. Podľa nich to znamená, že rast peňažnej masy vedie len k rastu cenovej hladiny (inflácii) a neprejavuje sa na objemoch reálnej produkcie. Neoklasici preto poukazujú na nezmyselnosť keynesiánskeho stimulovania dopytu, a v podstate, navrhujú nič nerobiť a byť trpezliví, prečkať najťažšie obdobia, pokiaľ sa ekonomika sama nevysporiada so svojimi problémami.

Politici zodpovední za hospodársku politiku nemajú na výber. Nemôžu nič nerobiť a trpezlivo čakať.

Súčasne treba povedať, že ak rozpočtová stimulácia ešte umožňuje hovoriť, že v ekonomike sa oddaľuje pokles, tak finančná stimulácia je očividne neefektívna pre všetkých, a ak ju posudzujeme z hľadiska neoklasikov, vedie len k inflácii. Špecifikum je len v tom, že to nevedie k spotrebiteľskej inflácii, ale k inflácii na trhu aktív, teda nehnuteľností cenných papierov a od nich odvodených cenných papierov (derivátov). Podstata je v tom, že zrejme neexistuje zlatá stredná cesta. Buď platí jedno, alebo druhé. Ani jedno, a ani druhé neexistuje v čistej podobe. Povieme si prečo. Ekonomické inštitúcie v USA používajú šalamúnske riešenie – hojdačku. Používajú jedny recepty, následne druhé aby rozhýbali, „rozhodali“ ekonomiku a zdvihli ju z dna. Stimuly QE 1 a QE 2 považujú ekonómovia keynesiánstvo v čistej podobe. Prestávky medzi stimulmi sa dajú označiť ako neoklasika.

QE = Quantitative Easing (Kvantitatívne zmäkčenie) je netradičná menová politika, ktorá sa používa centrálnymi bankami pri stimulácii národných ekonomík, tých prípadoch keď tradičné nástroje vyčerpali svoje možnosti, alebo nie sú efektívne [12]. Podľa niektorých autorov sa použila už v tridsiatych rokoch minulého storočia [1]. Pri QE centrálna banka nakupuje cenné papiere, alebo ich berie do zálohy, aby do ekonomiky dodala likvidné finančné prostriedky, a pri tradičnej menovej politike centrálna banka kupuje, alebo predáva finančné aktíva, aby udržala trhové úrokové miery v určitej cieľovej hodnote.

V prípade QE centrálna banka kupuje do bánk, alebo iných súkromných spoločností aktíva, a emituje nové bezhotovostné finančné prostriedky. To umožňuje zväčšenie

bankových rezerv na vyššiu ako požadovanú úroveň (*excess reserves*), zvýšiť ceny nadobudnutých aktív a znížiť ich výnosnosť.

Stimulujúca menová politika zvyčajne pozostáva v kúpe centrálnou bankou krátkodobých cenných papierov s cieľom znížiť krátkodobé trhové úrokové miery cestou kombinácie stálych mechanizmov úverovania (*standing lending facilities* a operácií na voľnom trhu. Avšak tradičná menová politika s krátkodobými úrokovými mierami blízkych nule neumožňuje znížiť ich ešte nižšie. V tomto prípade menové inštitúcie môžu použiť QE pre ďalšiu stimuláciu ekonomiky prostredníctvom nákupu dlhodobých finančných aktív, a nielen krátkodobých štátnych cenných papierov (štátnych pokladničných poukázok), týmto spôsobom znižujúc dlhodobé úrokové miery.

Kvantitatívne zmäkčenie sa môže použiť aj na udržanie inflácie na úrovni, ktorá je vyššia ako predpokladaná. V tomto prípade môže byť menová politika efektívnejšia v porovnaní s politikou oddaľovania deflácie, alebo nie dostatočne efektívna, ak banky nebudú poskytovať úvery.

V ekonomike USA počas QE banky získavajú hotovostné finančné prostriedky a žijú vďaka nim v časoch bez QE. Aby začali fungovať princípy neoklasických teórií, je potrebné zriecť sa od rozpočtových stimulov a predĺžiť obdobia medzi QE. To však môže znamenať pokles a rast nezamestnanosti. To je však neprijateľné pre vedenie krajiny.

Keynesiánske recepty v úplnom súlade s teóriou hovoria, že ekonomika môže byť v rovnovážnom stave pri vysokej miere nezamestnanosti. Je to tak. Aby sa ekonomika otočila smerom k rastu, mal by sa stimulovať dopyt. QE z toho hľadiska takmer nemá zmysel [5]. súčasne tiež nie je možné zvyšovať verejné výdavky – z logického a politického hľadiska. Republikánska strana je proti zvyšovaniu deficitu.

To znamená, že hojdačka hospodárskej politiky vyzerá nasledovne: keynesiánska stimulácia dopytu cez rozpočet vždy, keynesiánska stimulácia prostredníctvom emisie finančných prostriedkov niekedy, miesta pre neoklasické nástroje fakticky niet.

Slepá ulička

Tak ako doposiaľ ekonomická veda sama seba rozdeľuje na dva tábory – jeden je za stimuláciu dopytu, druhý ja kategoricky proti, tak vyzerá aj konkrétna hospodárska politika. Ekonomické autority nie sú schopné v dôsledku ideologických predsudkov nájsť kompromisné riešenie. Je zrejmé, že ak by bola dnes pri moci v USA Republikánska strana, alebo v Európskej únii blok pravicových strán, v hospodárskej politike by používali princíp „stop and go.“ Zostáva veriť v to, že ekonomická teória, ale aj ekonomické výskumy budú ďalej hľadať odpoveď na jednouchú otázku: Čo je príčinou ekonomických kríz? Toto hľadanie by malo nájsť pre hospodársku politiku kompromisné riešenie.

[1] Anderson R. G. The First U.S. Quantitative Easing: The 1930, Economic SYNOPSES, short essays and reports on the economic issues of the day. 2010 Number 17, Federal Reserve Bank of St. Louis.

[2] Blanchard O. Macroeconomics. Prentice Hall, Pearson Education International. 2005, 648 p. ISBN-13: 978-0131860261

[3] Eatwell J., Milgate M., Newman P. The World of Economics. 1991 Palgrave MacMillan. 1991. 752 ISBN-13: 978-0333551769

[4] Frank H. R., Bernanke B. Ekonomie, Grada Publishing, 802 ISBN/EAN:9788024704715

[5] Fedelstein M. Quantitative Easing and the Renminbi, 26. 11. 2010. Project Syndicate.

[6] Felder, B. – Homburg, S. (1995): Makroekonomika a nová makroekonomika, Bratislava, Vydavateľstvo ELITA, ekonomická literárna agentúra. ISBN: 80-85323-87-7

[7] Keynes J. M. Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz. Praha. NČAV. 1963

[8] Kodtat'jev N. Bol'shie cykly konjunktury i teoria predvidenia. Ekonomika, 2002, 768 s. ISBN 5 – 282 – 02181-1

[9] Marx K., Kapitál I-III, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1955 – 1958.

[10] McConnell, Bru, Flynn Economics: Principles, Problems, and Policies, McGraw-Hill, Irwin, 2008, 880 p. ISBN -13: 978-0073375694

[11] Mises von L. The Theory of Money and Credit, 544 s. Liberty Fund Inc.; 1988. ISBN-13: 978-0913966709

[12] Quantitative easing explained. Putting more money into our economy to boost spending. Bank of England. 2010